

Natividad Yarza, mestra

NATIVIDAD YARZA, LA PRIMERA ALCALDESSA DE CATALUNYA

ISIDRE SURROCA

Al mes de gener passat, va complir-se el 75è aniversari de l'elecció de la primera alcaldessa de Catalunya. Aquesta dona va ser Natividad Yarza Planas, una mestra d'escola nascuda a Valladolid que va acabar treballant a l'escola del poble de Bellprat, a l'Anoia. I quan la Constitució republicana de 1931 va declarar la dona amb els mateixos drets que l'home, va compaginar l'ensenyament amb la política per tal de promoure el republicanisme. Va ser militant del Partit Republicà Radical Socialista i correligionària de qui va ser ministre del govern de la República, Marcel·lí Domingo. Però a les eleccions municipals del 14 de gener de 1934, va canviar de formació política i va ser candidata electa per Esquerra Republicana de Catalunya. Aquell dia, la majoria dels electors de Bellprat li van fer confiança i es va convertir en la primera alcaldessa de la història de Catalunya i de l'Estat. Això li va valer ser distingida en una recepció al Palau de la Generalitat pel president Lluís Companys.

El mes d'agost de 1936, quan feia un mes que s'havia produït l'aixecament dels militars rebels, Natividad Yarza, amb 63 anys, no va dubtar a anar-se'n a lluitar al costat de les forces lleials a la República. Així, doncs, va vestir-se de miliciana i va marxar cap a les trinxeres del front d'Aragó.

ELS PRIMERS ANYS DE PROFESSORAT¹

Natividad Yarza Planas havia nascut a la ciutat de Valladolid el 24 de desembre de 1872,

filla de Manuel Yarza Lavilla, originari de Brea de Aragón (Saragossa), i de Lorenza Planas Ramis, de Huarte (Navarra).² El matrimoni va tenir tres fills, Bernarda, Natividad i Mariano.

Manuel Yarza treballava de sabater per a l'exèrcit i, quan feia pocs mesos que havia nascut la Natividad, es va haver de traslladar amb tota la família a la plaça militar de Saragossa; quatre anys més tard es desplaçaven tots a Barcelona (1876).³

Entre 1904 i 1905, Natividad Yarza va estudiar magisteri a l'*Escuela Normal de Maestras* d'Osca —i no de Barcelona, com s'ha dit sovint— i l'any 1906 va començar a exercir de professora a Santa Margarida de Montbui (Anoia). Després va continuar l'ensenyament a les localitats de Pontons, Vilada, Malla, Saderra (Orís), Vilanova del Camí, Igualada, Gandesa, Cabrera de Mataró i Candasnos (Osca). Després d'aquesta etapa en terres aragoneses, va tornar a Catalunya.⁴

1. Les còpies dels expedients personals de magisteri sobre Natividad Yarza, procedents de l'Archivo General de la Administración (AGA), s'han obtingut mitjançant la col·laboració de M. Teresa Estruch i Mestres, diputada al Parlament de Catalunya.

2. Registro Civil de Valladolid. Actas de Nacimientos, 1872, tom 4, foli 19. És inexacte dir, com s'ha fet sovint, que la mare de Natividad Yarza era mallorquina.

3. Informació facilitada per Josefa Adelantado Yarza, néta de Mariano Yarza Planas.

4. AGA, expedient personal com a «Maestra de Primera Enseñanza».

L'ADVENIMENT DE LA REPÚBLICA: ENTRE L'ESCOLA I LA POLÍTICA

El mes de juny de 1930, Yarza va ser nomenada mestra en propietat de l'escola de Bellprat.⁵ Com ja hem avançat, políticament militava en el Partit Republicà Radical Socialista, força creada el 1929, un dels fundadors de la qual va ser el seu mestre i amic, Marcel·lí Domingo.

A Bellprat, les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 no es van celebrar perquè, segons l'article 29 de la llei electoral, els candidats d'una llista única quedaven automàticament proclamats, i Josep Balcells Escala continuava com a alcalde des de la instauració de la dictadura de Primo de Rivera.⁶ Quan el 14 d'abril es va proclamar la República, Marcel·lí Domingo va ser nomenat ministre d'Instrucció Pública del govern provisional de l'Estat. Passats uns dies, Yarza li va transmetre per carta l'enhonorabona, amb una emotiva mostra d'exaltació que reproduïm tot seguit:

*«Excmo. Sr. Dn. Marcelino Domingo (Barna)
Bellprat, 23-4-31*

Pasados los primeros momentos de entusiasmo y de agobio con multitud de telegramas y cartas de felicitación tanto de España como del extranjero, le ruego se digne aceptar la de esta pobre maestra rural, si bien tan ferviente y entusiasta como la que más por el triunfo completo de la república.

Hace años conozco a V.E. personalmente y por quien he pasado ratos de amargura cuando caía en poder de sus enemigos.⁷

5. *La Vanguardia*, 12 juny 1930, p. 17.

6. Arxiu Comarcal de l'Anoia (ACAN). Fons Municipal de Bellprat, sgt. 481, Llibre d'Actes 1931-1933.

7. Durant la dictadura de 1923-1931, Marcel·lí Domingo va ser detingut diverses vegades perquè havia intervingut en diferents intents per enderrocar el règim i proclamar la república. L'agost de 1930 va participar en l'anomenat pacte de Sant Sebastià, en virtut del qual es va constituir un comitè revolucionari presidit per Alcalà-Zamora. Amb el fracàs de l'aixecament de Jaca, la majoria de membres del Comitè Revolucionari van ser detinguts i processats. Domingo es va poder escapar i després exiliar-se.

Soy una anónima admiradora de sus ideales, que también son los míos y por ello no puedo resistir al deseo de exteriorizar estos ideales con mi adhesión más entusiasta e inquebrantable.

Termino esta mi felicitación ofreciéndome y dando un grito a todo pulmón de ¡Viva la República Española anticlerical y sus hombres!

Natividad Yarza Planas⁸

DEVOCIÓ PEL REPUBLICANISME: ENTRE BELLPRAT I BARCELONA

A Barcelona, Yarza va ser una de les promotores de l'Asociación Femenina Republicana Victòria Kent que, l'agost de 1931, publicava un manifest a l'*Heraldo de Madrid* i *El Liberal*, on demanaven col·laboradores per establir l'associació a Madrid i altres capitals de l'Estat. La seva finalitat era promoure el feminisme en benefici de la República.⁹

Va ser una època en què va haver de compaginar l'activitat política entre Bellprat i Barcelona. Per això, sovintejaven els viatges a la ciutat comtal per tirar endavant els projectes polítics que es debatien a la seu del Partit Lliberal Republicà Socialista, de l'avinguda Gaudí, núm. 9, prop de la Sagrada Família. En aquest local, Yarza s'havia trobat amb Marcel·lí Domingo; i durant l'any 1933, fou oradora en actes d'homenatge dedicats a Benito Pérez Galdós i al 60è aniversari de la proclamació de la Primera República. També va ser elegida secretària del consell consultiu de l'Institut Laic Benèfic de Catalunya.¹⁰

Així mateix, a Bellprat, Yarza s'esforçava a transmetre el republicanisme no tan sols a l'escola, sinó també a tot el poble, participant activament

8. Centro Documental de la Memoria Histórica. Sección. P.S. Madrid / C. 409, exp. 5.

9. 1931: *Las mujeres españolas ante la República*. Juan Aguilera Sastre. www.ciere.org

10. *La Vanguardia*, 6-1-1933, 9 i 11-2-1933, 7-7-1933.

El president Companys rep N. Yarza a la Generalitat (12-2-1934)
(ANC-Fons Companys)

en la instauració del Centre Radical Socialista i l'Institut Laic Benèfic de Bellprat.¹¹

PRESIDENTA DE LA COMISSIÓ GESTORA MUNICIPAL DE BELLPRAT

En una nova carta, de data 17 de gener de 1932, Yarza va explicar al ministre Marcel·lí

11. *La Humanitat*, 13-2-1934: «La primera alcaldessa de Catalunya».

12. Centro Documental de la Memoria Histórica.

13. Les queixes sobre l'aplicació de l'art. 29 de la llei electoral en les eleccions del 12 d'abril de 1931 no van ser un fet aïllat del municipi de Bellprat, sinó que es van produir en nombrosos municipis petits de tot l'Estat. Sobre aquest cas, i segons recull Hilari Ragner en la seva biografia del general Batet, editada per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, «... el caciquisme imperant a les zones rurals feia que ningú no gosés a presentar-se contra l'home de palla del cacic, i aleshores, segons l'article 29 de la llei electoral, els candidats de la llista única quedaven automàticament proclamats».

14. ACAN, Arxiu Municipal de Bellprat, sgt. 481, Llibre d'Actes 1931-1933.

Domingo que a Bellprat encara es vivia en plena dictadura, perquè hi havia un alcalde dictatorial elegit per l'article 29, i que de fet actuava a les ordres del capellà. La pretensió de Yarza era rellevar el cap del consistori pel president del comitè local del partit republicà, Magí Tudó i Casellas.¹² Però, no va ser fins al mes de maig de 1933, quan el Govern de la República i el de la Generalitat modificaven la Llei electoral per substituir els ajuntaments que el 12 d'abril de 1931 s'havien constituït mitjançant l'article 29.¹³ Els consistoris foren rellevats per comissions gestores, i el dia 25 de maig, Yarza presidia la gestora de Bellprat.¹⁴

CANDIDATA ELECTA A LES ELECCIONS MUNICIPALS DEL 1934

A les eleccions generals del novembre de 1933, tot i presidir la Comissió Gestora Municipal, Yarza va comprovar que a Bellprat no hi havia la majoria de votants d'esqueres que sempre havia manifes-

tat al ministre Marcel·lí Domingo. Arreu del país els resultats van ser favorables als partits de dretes, i el Partit República Radical Socialista de Yarza i Domingo va patir una important davallada que va generar una greu crisi i finalment una escissió. Sembla que va ser arran d'aquest fracàs que Yarza va deixar el partit per encapçalar la candidatura d'Esquerra Republicana de Catalunya a les eleccions municipals.

El 14 de gener de 1934, els electors de Bellprat li van fer confiança amb només 5 vots de diferència davant la candidatura de la Lliga.¹⁵ Aquell dia, Natividad Yarza es va mostrar entusiasmada amb el resultat, tot i desconèixer que s'havia convertit en la primera dona alcaldessa elegida per sufragi popular a Catalunya i a tot Espanya.

RECONeixEMENTS A LA PRIMERA ALCALDESSA

La proclamació de la candidata electa a alcaldessa va significar assolir el reconeixement d'un dels drets de la dona per mitjà de la Constitució republicana. A Yarza, això li va servir perquè el dia 12 de febrer fos distingida, en una recepció al Palau de la Generalitat, pel president Lluís Companys. Per a l'alcaldessa va ser un dels dies més emotius de la seva vida.¹⁶

A Montjuïc, el dia 11 de març, es va celebrar la Diada dels Ajuntaments d'Esquerra Republicana de Catalunya. Va ser una convocatòria multitudinària en la qual, de bon matí, Yarza va assistir a l'ofrena que es va fer a la tomba del president

Macià, al cementiri del Sud-Oest. L'acte central es va celebrar al Palau de Projeccions del recinte firal, amb l'alcalde de Barcelona, Carles Pi i Sunyer, donant una conferència sobre «La nova llei municipal catalana». En el mateix local, es va celebrar un banquet, i l'alcaldessa de Bellprat va ocupar-hi un lloc a la taula de la presidència, amb el president de la Generalitat, Lluís Companys; el president del Parlament, Joan Casanovas; l'alcalde de Barcelona, Pi i Sunyer; els consellers Ventura Gassol i Martí Barrera; i els caps dels grups parlamentaris d'Esquerra al Parlament, Josep Mestres, i al Congrés de Madrid, Amadeu Aragay. Per l'alcaldessa, trobar-se al costat dels dirigents de més rellevància del partit li va servir perquè més endavant alguns d'ells prenguessin part en actes polítics a la comarca d'Anoia.¹⁷

YARZA, ORADORA

Aquells dies, a la Catalunya rural, un dels conflictes que va generar més controvèrsia entre els propietaris de les terres i els seus rabassaires fou la llei de Contractes de Conreu, que feia poc s'havia aprovat al Parlament de Catalunya.

El 15 de maig, en el període de més agitació al voltant d'aquesta llei, Yarza va organitzar un míting a Bellprat, i el 3 de juny se'n va celebrar un altre a Sant Martí de Tous. Hi van intervenir els diputats d'ERC al Parlament de Catalunya Salvador Armendares i Francesc Riera, co-fundador de la Unió de Rabassaires; el diputat a les Corts, Amadeu Aragay; i l'ex-conseller de Governació de la Generalitat, Pere Mestres. L'alcaldessa va ser l'oradora que va tancar ambdós actes, amb una defensa del laïcisme.¹⁸

15. *Diari d'Igualada*, 15-1-1934 (hemeroteca de la Biblioteca Central d'Igualada).

16. Aquest fet va tenir ressò a la premsa, i l'endemà mateix, una entrevista publicada a primera plana del diari *La Humanitat* destacava: «És una dona intel·ligent, ponderada i d'ideals esquerristes i laics». També el dia 3 de març, la revista *Estampa* publicava una altra entrevista, feta al mateix poble de Bellprat, sobre la vida quotidiana de la «Primera Alcaldessa de Catalunya».

17. *La Humanitat*, 13-3-1934 (hemeroteca de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

18. *L'Igualadí*, núm. 61, 19-5-1934, i núm. 64, 9-6-1934.

Yarza, vestida de miliciana, a Tardienta (Osca)(arxiu Padró-Marcual)

TRASLLAT A LA POBLA DE CLARAMUNT

El mes d'agost de 1934 va ser publicat el nomenament de Natividad Yarza per ocupar la plaça de mestra a la Pobla de Claramunt.¹⁹ Quan l'alcaldeessa de Bellprat va fer el trasllat, el Diari Oficial de la Generalitat no va publicar el nomenament del seu substitut al consistori. Tot fa pensar que la documentació oficial es va fer amb retard, o que encara no s'havia elegit ningú, i als pocs dies va quedar sense efecte a conseqüència dels Fets d'Octubre. Amb les noves disposicions de l'autoritat militar, Josep Solé i Solé va ser el nou alcalde de Bellprat.²⁰

A la Pobla, durant la seva estada de gairebé dos anys, va ocupar un habitatge de l'antiga casa de la vila, i políticament va restar gairebé inactiva a conseqüència dels Fets d'Octubre i el període del Bienni Negre.

19. *La Vanguardia*, 24-8-1934, p. 7. Alguns articles diuen, erròniament, que va continuar sent mestra de Bellprat fins a mitjan 1937.

20. *Diari d'Igualada*, 29-10-1934: «Les Comissions Gestores de la Comarca».

MILICIANA AL FRONT D'ARAGÓ

Quan el juliol de 1936 es va produir l'aixecament dels militars rebels, Yarza, amb 63 anys d'edat, va allistar-se a la columna Del Barrio per lluitar al costat de les forces lleials a la República.²¹ Va sortir de Barcelona el dia 24 d'agost cap al front d'Aragó i, en passar per la Pobla, va aturar-se davant del Centre Republicà i va baixar del vehicle vestida de miliciana per conversar una estona amb els dirigents locals. Aquest fet va ser conegut pel rector de la Pobla, Mn. Pere Bosch, que des de la casa on estava amagat va escriure: «*Ha passat cap el front aragonès una coneguda camarada de la Pobla acompanyada d'altres dones vestides amb granota i ample barret*».²² Els dies que Yarza va romandre al front d'Aragó va estar-se a la zona de Tardienta i la rodalia d'Osca. Allí, fent tasques de proveïments per a les trinxeres, es va trobar

21. Arxiu Nacional de Catalunya. Generalitat Republicana. Lligall 357/3 doc. 7 i 8.

22. Arxiu Parroquial de Capellades. *Recordant el passat 1936 /1939*. Pere Bosch Ferran.

amb joves milicians de la Pobla.²³ Unes setmanes més tard, les milicianes van ser retirades del front i les columnes van ser militaritzades per integrar-les dins l'Exèrcit Popular.

EL CONSELL DE L'ESCOLA NOVA UNIFICADA (CENU)

A partir del mes d'agost de 1936, el CENU va portar el nou sistema d'ensenyament a tot Catalunya que, entre altres mesures, establia la coeducació a l'escola. A Barcelona, les previsions es van desbordar, perquè s'havia de donar cabuda als milers d'infants refugiats que arribaven procedents d'altres zones de guerra. Quan Yarza es va veure obligada a tornar del front, va ser conscient de la necessitat de nous mestres i va demanar el trasllat provisional de la Pobla per exercir a Barcelona, acollint-se als decrets promulgats per la conselleria de Cultura els dies 12, 14 i 15 d'octubre. D'una relació de 98 mestres de tot Catalunya, de la comarca de l'Anoia, a més de Yarza, també hi havia el mestre d'Òdena, Salvador Riba i Casamitjana.²⁴

YARZA ORGANITZA EL CURS ESCOLAR A LA POBLA

Els infants refugiats de Madrid i Toledo que van arribar a la Pobla de Claramunt el dia 10 d'octubre es van beneficiar del nou sistema educatiu del CENU, malgrat les dificultats que comportava el desconeixement de l'idioma.

A causa dels esdeveniments de la guerra, el curs escolar va començar amb retard. Núria Mestre va ser la professora suplent de Yarza,²⁵

23. Informació facilitada per Millan Escudé, que es va trobar amb Yarza al front.

24. Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona. Lligall. 4222, exp. 85.

25. Arxiu Municipal de la Pobla, sgt. 731, Llibre de Caixa. any 1936.

i els canvis en el nou sistema d'ensenyament es van aplicar quan Yarza va tornar del front per quedar-se uns quants dies i, conjuntament amb el mestre Viguera, estructurar el curs escolar amb el nou mètode decretat per la Generalitat.

El 22 de novembre de 1936, mossèn Pere Bosch, des de Ca l'Amador on estava amagat, al·ludia a la mestra Natividad Yarza amb aquestes paraules:

«En començar les tasques escolars aquest novembre no es notaren grans diferències... Així, es presenta a la localitat aquest mes una mestra amb afany d'inspectora i directora, que tot l'estiu s'havia trobat atrafegada amb revolucionaris, milicians i front de guerra.

*Combinada la canalla per edat, es van posar les taules bipersonals de les diferents aules, un noi i una noia formant parella».*²⁶

DE BARCELONA A L'EXILI, PENDENT DE L'«EXPEDIENTE DE DEPURACIÓN»

Quan Yarza es va traslladar a Barcelona, va anar a parar a una escola que hi havia a la part alta de la ciutat, prop del carrer Balmes. Residia en el mateix centre, on va estar-se gairebé fins als darrers mesos de la guerra.²⁷

S'han donat diversitat de testimoniatges sobre la peregrinació de Yarza cap a l'exili. Algunes persones de la Pobla, retingudes en els camps de concentració de la Catalunya francesa, van saber per altres companys que Yarza havia passat la frontera. D'altra banda, en un informe fet per la guàrdia civil l'any 1941, i en un altre de la Falange de las FET y de las JONS de l'any 1942, s'assenyala que s'havia exiliat a França.²⁸

26. Arxiu Parroquial de Capellades: Pere Bosch Ferran, *Recordant el passat. «Hores Atribolades»*, 1936-1939.

27. Informació facilitada per Josefa Adelantado Yarza, néta de Mariano Yarza Planas.

28. Archivo Histórico Nacional. «Causa General».

El 21 d'octubre de 1940, la Comisión Depuradora de Magisterio donava la baixa definitiva com a mestra a Natividad Yarza, perquè en els terminis requerits no va presentar els avals sol·licitats.²⁹

Uns quants anys després, els familiars del germà de Natividad, Mariano Yarza Planas, van rebre una carta a Barcelona de la seva tia des de França en la qual els explicava que retornava de l'exili. La família la va anar a rebre a l'estació de França i només van trobar-hi les maletes. Ella no va aparèixer i els familiars ja no en van saber mai més res...³⁰

29. AGA, expediente Depuración de Magisterio.

30. Informació de Josefa Adelantado Yarza.

ISIDRE SURROCA I LLUCIÀ (la Pobla de Claramunt, 1952) és coautor, amb Marta Bartrolí i Romeu, de *Pere Bosch, un temps, un poble, un home* (1996) i de *Cartografia històrica de l'Anoia* (2007).